

Жунусалиева К.Т.

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ФИЛОСОФИЯЛЫК ЛИРИКАЛАРЫН ОКУТУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ

Жунусалиева К.Т.

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ОБУЧЕНИЯ ФИЛОСОФСКОЙ ЛИРИКИ АЛЫКУЛА ОСМОНОВА

Жашоо, турмуш, өмүр, өлүм жөнүндөгү акындын мындай философиялык ырларын окутуудан анын жекече турмушундагы айрым маалыматтарды да окуучуларга айта кетүү оң. Ал бала-чакасы жоктугун, катуу ноокастыгын, өлүм ач колдорун сунуп турганын-жеке башына түшкөн оор кайгыны жеңе билген оптимист акын эле. Өлүм алкымдап, бүгүн, болбосо эртең насип суусу түгөнөрүн көрүп турса да, алага “кабак түйүп бүркөлүүй”, келечек, эртеңки күн үчүн жашаган. Албетте, өлүмдүн жакындап келе жатканы аны ойлонтоп кое албады, бирок өлүмдөн корккон жок. Ал бир гана нерседен коркту, бир нерседен уялды - “кезге толор бир чоң эмгек кылбагандыгына”, анын кыйын күндүн керегине жарабай, “кыйган талдай соолуп бара жатканына” жаш жаны кейип, “жазмышына капа” болду.

Мен уялбайм, сүйбөдү деп жаш теңим,
Же болбосо аты назик жаш келин.
«Ая жаным, антпе», дешке чолом жок,
Чынын айтсам андай ишке жок эбим...
Мен уялбайм балам жок деп соңумда,
Жал-жал күлгөн жарым жок оңумда...
Мен уялбайм кедейликтен, жоктуктан,
Тапкым келсе, жок колунан чок чыккан.
Мен уялам, мына мындан уялам,
Кезге толор бир чок эмгек кылбагам...
Билбейм кандай, кайсы ойдо экен
катарым?...
Мен өзүмдүн жазмышыма капамын.
Кыйын күндүн пайдасына жарабай,
Кыйган талдай сынып бара жатамын.

Өмүр, өлүм жөнүндөгү тема А.Осмоновдун ырларынын, поэмаларынын ички доошун, ыргыгын түзгөн өзүнчө бир камертон сыяктуу, деп- жазган К. Асаналиев, - атайлап өмүргө, өлүмгө, адамдын ички турмушуна багытталган ырларын айтпай эле коелу, кадимки эле кадыресе турмуш-тиричилиги жөнүндө чыгармаларында жа акын өмүр, өлүм жөнүндөгү темасына кандайдыр бир ооз учу менен болсо да тийип өтөт. Не бир атанган ойчулдардын, акындардын ой-санаасын оңго бөлгөн поэзиянын бул түбөлүктүү темасын кыргыз совет поэзиясында А.Токомбаевден кийин андан ары улаган, философиялык бийик чекитке жеткизген акын А.Осмонов....

Адамдын Жан дүйнөсүндөгү эң майда тиричиликтен баштап, бийик умтулуусуна чейин ачып сүрөттөдө акындын эң бир асыл идеалы замандын, мезгилдин талабы болду. Заманга, мезгилге кызмат өтөө - бул өмүрдүн текке кетпегени, адамдын түбөлүккө калышы. Дал ушул идея А.Осмоновдун өмүр, өлүм жөнүндөгү лирикасынын өзөгүн бүтүн-дөй аралап өтөт. Мына ушул аспектиден Караганда акындын «Мен эмнеден уялам» деген ыры программалык мааниге ээ. Ошон-дуктан бул ырга атайын токтолуу зарыл «Ата Журт» жана «Адамзат» деген А.Осмоновдун программалык эки ыры жөнүндө канча сөз жазылып, канча пикир айтылбады. Ал ойлорду өз аңгемесинде пайдаланышка мугалимдин толук мүмкүнчүлүгү бар.

Жогоруда биз акынды өлүмдөн коркпойт дедик. Анын себеби эмнеде?

Мугалим бул оюн бекемдөө үчүн:
Өлүм ак, пейли саран, көңүлү тар,
Күчү жок, бирок мени коркута алар!
Себеби мен өлгөндө ордун басат,

Менден соо, менден жакшы акылдуулар, - деген саптар класста окулат.

Ошентип, өмүр менен өлүм Алыкулдун философиялык лирикасында дайыма бой тирешип турат. Анан ал курөштө өмүр дайыма жеңүүчү болуп чыгат. Себеби адамдар биринин турмушун экинчиси улайт, чабал начардын ордуна күчтүү, акылдуулар келет. Өмүр - Осмоновдун философиялык поэзиясында бүтпөс түгөнбөс чеги жок нерсе. Дегинкиси, акын жашоо, турмуш турасындагы ырларында өмүрдү даңктайт, бирок өлүмдүн ак экенин да танбайт. Мына ушул жерге келгенде анын ырларынан саамга мундуу доош угулуп, адамды алда нече санаага да салып жиберет. Бул акынды турмуш чындыгын бурмалай албаганынан, же ал өзү айткандай, «ырына бир да жолу калп айта албагынан». Бирок эч Ким буза албас чындык - «өлүмдүн актыгын» билгизген акындын муң аралаш үнү өмүрдүн эч качан бүтпөй тынымсыз ага беришин түбөлүктүүлүгүнүн баяндаган шаңдуу доош менен алмашылат. Акын бул темадагы ар бир ырынын акырында өмүрдүн доолбасын согот.

А.Осмоновдун өмүр жөнүндөгү ырларынын жаркыраган таңкы чолпону, миң кубулжуган соолбос гүлү, көз кайкыткан кыл чокусу, кантсе

да, «Отуз жаш». Бул ырдын көркөмдүк мазмунун, эмоциялык күчүн эч тайманбай туруп, дүйнөлүк шедеврлер менен салыштырса болот, деп жазып, К.Асаналиев андан ары Н.Браташвилинин гениалдуу «Мерани» аттуу ыры менен салыштыра отуруп, ырдын башталышына жана композициялык жыйынтыгын чыгарган түйүндүү строфасын мисалга келтирет:

Ырас өмүр кандай кыска кандай аз
 Тагдыр ошол өлчөмүнөн көп кылбас...
 Бирок чиркин аздыгына мейли эле,
 Анын октой тездигине катат баш.
 Кечээ гана тиги кырда жок эле,
 Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш?

Чыгарманын урунттуу учурун көрсөткөн бул куплеттин мисалында К.Асаналиев төмөнкүдөй жыйынтыкка келет: «Акын мында ачыктан-ачык эле өмүрдүн тездигин, учкулдугу болгондо да октой учкулдугу бая гана жок боз ат азыр эле көз ирмемде тиги кырдан пайда боло калган тездиги жөнүндө айтып жатат. Кыскасы метафоралык образдын мааниси өмүрдү зымырап учуп өткөн тездигин белгилеп тургандай сезилет. Андай болгондо «Отуз жаш» Адам жашоосу-нун тез өтүп кетүүчү убактылуулугу, бир гана мезгилдүүлүгү жөнүндөбү? Биздин оюбузча андай эмес. Ырдын көркөмдүк мазмундуулугу, философиялык арымы албетте, Адам өмүрүнүн тездигин ырдоо менен чектелбейт. Биз ырды андан ары окусак метафоралык образ улам жаңы мааниге ээ болуп тереңдеп, өзүнүн медатативдик касиетин күчөткөнүн көрөбүз. Бара-бара Боз аттын образы өркүндөгөн метафорага айланат»².

Жогудагы бир строфа ырдын башында да берилип, акын чыгарманы чоң суроо менен, зымыраган өмүрдүн жетер жери, түшөр үйү кайсы, адамзат неге тынбай агып турат?» деген суроолордун да тизмектерин тартат. Андан ары ырдын ат көтөрүп, кулак жеткис арымы, кеңири масштабдуулугу, поэмадагыдай ойду камтыган касиети ачыла берет. Мектеп окуучусу отуз жаштын кадырын билбейт. Анын кадыры менен баркы ошол даамын таткан адамга гана белгилүү.

Отуз жаш! Көппү, азбы? Көп да, аз да. Аздыгы – ушунча күн, ушунча жыл арасы жана гана, бая гана болгондой. Көптүгү - деген менен отуз жыл артта калды. Ушул жерде акынга, өмүр менен өлүмдүн аралыгы даңгырап көрүнө да түштү. Өмүр жым-жым этип ээндикке сиңип, тээ алда кайда караанын учуп жоголуп баратат. Боз ат минген отуз жаштан акындын айныгысы да бар. Бирок ал колдон келбес иш.

Артык экен, кымбат экен жаштык кез,
 Алтын экен, жакут экен баа жетпес.
 Маңдайынан да бир сүйүп калууга
 Токтоп бербес токтотууга күч жетпес.
 Коюн толгон отуз жаштан айнууга
 Өмүр чиркин, өкүмү күч жол бербес.

Капыл-тапыл кирип келген отуз жаш, ага кошумча акындын оорусу катуулап, кыйын күндүн керегине жарабай, кыйган талдай соолуп бара жатканын карачы. Бүгүнкү, эртеңби, өлөрүндү билип тургандан кыйын эмне бар, мындан жаман нерсе да болушу мүмкүнбү. Алыкулдан бөлөк киши болсо, санаага батып, бардык нерсеен аша кечип кетет беле, ким билет. Жамандыкты жеңүүгө амандыгың жетишпей жаткан учурда, болгондо да өзүнүн күнү бүтүп, суусу түгөнөрүнө саналуу гана күндөр калганын дана сезип турган Адам үчүн тагдырына моюн сунуудан башка арга калбай калды го дейсиң. Бирок Алыкул жазмышына «капа болсо да» ага моюн сунбай, өзүнүн акыркы аманчылыгына бел байлап тирүүлүктө кара өлүмдөн өч алып, калк үчүн канн чыгара пайда келтирүүдөн башка эч нерсени ойлобой калды.

Өмүрдү токтотууга күч жетпесин, шайтан көрдүн долулугун акын жакшы билет, ал эми ошол өжөр өлүмдөн эмгек, чыгармачылык менен өч алууга, калк үчүн иштүүгө чакырат. Ушундан улам биз бул жерде Осмонов өзүнүн жеке сезимдерин бүтүн бойдон адамзат өмүрү жөнүндөгү, адамдын өлбөс чыгармачылыгы жөнүндөгү, Адам мезгилинин үч-кыйырсыз түпкүздүгү жана чексиздиги жөнүндөгү терең философиялык ырга айландырганын айтмакчы болуп жатабыз.

Ошентип, «Отуз жаш» - адам өмүрүнүн үч кыйырсыз чексиз жигин, эмгектин, чыгармачылыктын эч качан елбестугун даңазалаган чыгарма. Дал ушул жагынан алып Караганда Осмоновдун Боз аты кыргыз поэзиясынын канаттуу Мераниси деп ойлойм. Боз ат-чексиз өмүрдүн, өлбөс чыгармачылыктын символу»³.

Бул ыр 1944-жылы Койсарыда жазылган экен. 1948-жылы, 28-октябрда Чолпон-Атада «Өзүмө өзүм» аттуу ыр жаралат. Эки жылдан кийин акын дүйнөдөн кайтат. Бир Караганда окуучулар үчүн анчалык деле мааниси жоктой байкалат. Бирок дал ушул ырында акын өзүнүн бүт өмүр жолун акыл таразасына салып, көз алдынан чубатып өтүп, анан бүт чыгармачылык ишинин жыйынтыгын чыгаргандай. Ал ыр окуу китебинин 295-бетинде бар. Ошондуктан мугалим өз аңгемесинде ошол ырдан өтө керектүү деген строфаларды тандап алышы зарыл.

Чынында эле андай оор трагедияны жеңе билиш үчүн эрдик керек. А.Осмоновдун өлбөс чыгармалары гана эмес, басып өткөн жолу да окуучулар үчүн үлгү. Бүгүнкү, эртеңби өлөрүн айдан ачык биле отуруп, «аалам алпы Шекспирдей кеч менен сүйлөшүп», өткүр көзү менен өлүм өртүн өчүрө тике караш үчүн Алыкулдун жүрөгүндөй гана жүрөк керек.

«Өзүмө-өзүм» аттуу ырды адабиятчылар акындын нукура өзү жөнүндөгү чыгармасы катары карашат. Жан кейиткен оорудан алсырап

чарчаган, жадаган, өмүрдүн бүткөнүнө, жашоо күнүнүн түгөнгөнүнө көзү жеткен акын гана ушундай сезимдеги ырды жарата алмак. Акын жеке трагедиясын жаап-жашырбайт. Бирок ыр анын өмүрүнүн ушул чегин ушул учурун гана сүрөттөп чектелбейт. Акын кеңири философиялык тыянакка, синтезге кайрылат! А.Осмонов ошондой абалда турса да өлбөстүктүн өжөр эркин талашып, чыгармачыл эмгек менен көзү тирүү кезинде эле көөнөрүп эскирбес эскерткичин куруп алып, анын кылым аралыгын чан, ызгыткан шанүш дана көрүп турат. Бул ырлар боюнча окуучуларга дал ушундай мүнөздөгү түшүндүрмө берилиши керек. Поэзиянын максаты менен акындын милдети тууралуу жазбаган акындар дүйнөдө сейрек кездешет.

Улуу сүрөткердин көпчүлүк лирикасына кыйыр жана түрүндө эмгектин мааниси кандай ырдалса акын менен поэзиянын милдети жөнүндө да ошондой эле ырдалганы байкалат. Муну бардык адабиятчылар менен сынчылар белгилешет. А.Осмоновдун «Мен эмнеден уялам», «Колхоз бакчасы», «Акын» деген ырлары бар. Бул уч ырды белгилүү үч адабиятчы Ш.Уметалиев, А.Садыков, К.Асаналиевдер Алыкул жөнүндөгү макалаларында эпиграф кылып алышат. Алардын темалары ар түрдүү болгону менен, ал үч ырдын тең пафосу эмгек, анан акындык милдети жөнүндө.

Өзүнүн калемдеш жолдошторуна Кара-ганда А.Осмонов акындын милдети, поэзиянын максаты жөнүндө көбүрөөк жазыптыр. Бирок бул туурасында адабиятчылар менен сынчыларыбыз тийди качты гана сөз айтканы болбосо, Алыкулдун көркөм дүйнөсүнүн бул тарабына али үч кимиси сунгуп Кире электей көрүнөт. Деги бул маселе атайын изилдөө жана иликтөө жумуштарынын талап кылуучу өзүнчө бир чон. тембы деген ойго келесиң. Анткени А.Осмоновдун «Жамандоо», «Мага күлбө», «Сүйбөйм сени», «Оорулуу акын», «Жеңеме», «эскерме», «Мен өтпөдүм», «Атажуртум», «Жакшы ыр деген эмне», «Ташчылар» «Шота Руставелиге», «Пушкинге» жана башка ырларында акын менен поэзиянын милдети жөнүндө айтылат. Алыкулдун көөнөрбөс көркөм дүйнөсү менен тереңирек тааныштыруу максатын чындап көздөгөн мугалим бул ырлар боюнча класстан тышкары убакта аңгеме өткөрөт.

Дүйнөгө ыр менен келип, ыр менен кеткен, ырсыз жашай албаган, ырсыз өмүрүнө канаттанбаган акындар болорун окуучулар дал ошол А.Осмоновдун өмүрү чыгармачылыгынын мисалында гана түшүнүшмөк. Чын дилден айтылган акындын бул тунук сезимине тизе бүгүп, таазим кылбаган окурман да, сынчы да жок. Ал эми акын

өзүнүн бүт өмүрүн жалаң гана ыр жазышка арнаган.

Акын ырларын кимне арнады, өз милдетин кандай түшүндү? Окуучулар дал ошол суроонун айланасында көбүрөөк ойлонот. Бул суроого окуучу так жооп алгандай болсун. Ошондуктан, поэзиянын максатын акындын милдетин Осмоновдун кандайча түшүнгөндүгүн мына ошол жогоруда аталган темалардагы ырлардан издее керек. Мугалим бул оюн далилдеш үчүн милдеттүү түрдө окучу «Мен кыргыздын акыны» аттуу ырда (окуу китеби 296-бет) биринчи жана үчүнчү куплеттерди бөлүп окуганы кажет.

А.Осмонов - ушакчынын, ичи арамдын, «заар тилин куйкалоочу, кара көңүлүн калтыруучу» кыргыздын акыны. Эмгекчи элдин карапайым уйчу, койчу кетменчинин, молярдын, жумушчунун акыны. Ал Жан дүйнөсүн жарып чыккан жакшы ырларын карапайым адамдарга арнаган. Мына ошол жөнөкөй карапайым адамдардын турмушун, өмүр дүйнөсүн сүрөттөөнү өзүнчө асыл максаты деп эсептеген. Бирок, бул жергиликтүү окуянын алкагында чектелүү эмес. Осмоновдун акындык жаңычылдыгы мына мында ал кыргыз жергесиндеги турмуштук өзгөрүштүн сырткы белгилерин жалпы түспөлүн эмес, адамдардын аң сезиминдеги, психологиясындагы жашоо дүйнөсүндөгү кескин бурулуштардын диалектикасын ачты. Конкреттүү окуяны, конкреттүү адамда сүрөттөөдө жаңы сапаттак баскычка көркөм синтездин деңгээлине көтөрүлдү б. а. окуянын ички мазмунун образ аркылуу ачуу касиетине ээ болду. Бул ой мугалим тарабынан жөнөкөйлөштүрүлүп берилиши керек.

Акындын лирикасы окулуп талданган-дан кийин Алыкулдун ар бир тематикадагы ырлары боюнча дил баян жазуу сунуш кылынат. «Атажурт, Адамзат», Турмуш, жашоо, өмүр менен өлүм, акын анын поэзиясы жөнүндө өз ойлорун жекече пикирин ортого салып толгонуш үчүн Алыкулдун ырлары окуучуларга бай материал болуп бере алат. Бул мүмкүнчүлүктөн пайдаланып акындын ар кандай тематикадагы лирикасынын мисалында ар түрдүү темада дил баян жазуу аркылуу анын философиялык темадагы лирикалык ырларын жыйынтыктоого болот.

Адабияттар:

1. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. - Ф.: «Мектеп», 1984.
2. Асаналиев К. Өрдөн-өргө Кыргызстан. - Ф., 1977.
3. Жусупов К. Ыр сабындагы өмүр. - Ф.: «Мектеп», 1980.
4. Садыков А. А. Осмоновдун чыгармаларындагы элдик адабияттын салттары жөнүндөгү материалдардан. - Ф., 1960.
5. Уметалиев Ш. А. Осмонов. - Ф., 1958.